

АНЪАНАВИЙ ХОНАНДАЛИКНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

Умида Шакировна Курбанова

ЎзДСМИ катта ўқитувчиси

АННОТАЦИЯ

Мазкур мақолада анъанавий хонандаликнинг ўзига хос хусусиятлари, талаффуз, овоз хусусиятлари ҳақида сўз боради.

Калит сўзлар: анъанавий, муסיқа, талаффуз, кўшиқчилик, хонанда.

ABSTRACT

This article we will talk about the peculiarities of traditional singing, sound characteristics.

Keywords: Traditional, music, pronunciation, singing, singer.

КИРИШ

Анъанавий ижрочиликнинг барча турлари каби якка хонандалик санъатининг илдизлари қадим-қадим замонларга бориб тақалади. Тарихий маълумотлар ва архелогик топилмаларга илмий-назарий нигоҳ билан қараган ҳар қандай киши мазкур санъатнинг 3,5 – 4 минг йиллик тарихга эга эканлигига ишонч ҳосил қилади. Ўрта асрларда яшаб ижод этган арба муסיқашуноси Абул Фароҳ Исфаҳоний ўзининг “Юз кўшиқ” ҳақида китобила таъкидлашича ҳозирги Ўрта Осиё ҳудудларини қамраб олган халифаликларнинг саройларида созандалик ва хонандалик ривожланган бўлиб, мазкур жараённинг асосини мўғанийлар, яъни кўшиқ айтувчилар ташкил этган. Халифалардан бирининг саройида Удчилар ансамбли бўлиб, улар қирқ кишидан иборат бўлган. Эътиборли томони шундаки, уларнинг барчаси қизлар бўлган, улар ҳам чалишган, ҳам кўшиқ айтишган. Республикамиз ҳудудидан топилган нодир обидаларнинг кўпчилигида турли хил соз чалаётган, рақсга тушаётган, кўшиқ айтаётган кишилар тасвирини истаганча топиш мумкин [1].

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДОЛОГИЯ

Менимча, кўшиқчилигимиз тарихини, унинг моҳиятини, чуқур ҳис қилишда қуйидаги ривоятга эътибор бериш ўринли бўлар эди:

Айтишларича Момоҳаво фарзандлик бўлгандан сўнг болани қандай юпатишни билмай худога нола қилади. Шунда, унинг қалбидан бир нидо отилиб чиқади. Мана шу нидо “алла” бўлса ажаб эмас. Демак, оналар қалбидаги изтироб, шодликни англатувчи унинг руҳий олами маълум даражада белгиловчи “алла” барча қўшиқларнинг онасидир.

Қўшиқ ҳалқимизнинг ҳаёт тарзи турмуши урф одатларига сингиб боради. Уларни инсониятига оҳанглар ёрдамида тақдим этади. Ҳар бир ҳалқнинг қўшиқларида ўша ҳалқнинг тили ва оҳанги яшайди. Қўшиқ кишиларни садоқатга, ишқ, жасоратга бошловчи энг таъсирчан омилларнинг биридир. Шу боис, комил инсонни вояга етказишда қўшиқлардан унумли ва тўла қонли фойдаланиш керак деб ўйлайман.

Муборак китобларни кўздан кечирар эканмиз, уларда қўшиқ ва қўшиқчиликда алоҳида эътибор берилганлигининг гувоҳи бўламиз.

Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг “Бобурнома” асарида, Алишер Навоийнинг “Мажолис-ун нафоис” асарида, Дарвеш Али Чангининг Муסיқий рисолаларида, ҳофиз Басир, ҳофиз Таниш Бухорий, Алидўст Нойи, Мутриб Самарқандий, Амир Фатҳи Тошкандий каби ўнлаб тарихий шахсларнинг ҳофизлик ва чолғучилик бобидаги таъкидлари алоҳида таъкидланган. Умуман, қўшиқчилик санъатининг ривожланмаган даври бўлмаса керак. Ҳалқимизнинг маданий ижтимоий ҳаёти таназулга юз тутган XVIII–XIX асрнинг энг қоронғи даврларида ҳам қўшиқчилик ривожланишдан тўхтамади. Шоир Собир Абдулланинг Муқимий қиссаларида ўша давр ва унда яшаган машҳур хонандалар ҳақида қимматли маълумотлар бор. Асарда таъкидланишича Носир Оҳун Фарзинча каби ҳофизлар ўз даврининг машҳур мақомхонлари сифатида Қўқон хонлигида анча машҳур бўлган. XIX аср ярами XX аср бошларида яшаб ижод этган Мулла Тўйчи Тошмуҳамедов, Ҳожи Абдулазиз Абдурасулов, Худойберган Муҳиркан, Ота Жалол Носиров каби улуғ санъаткорлар ўзбек муסיқа санъати, жумладан қўшиқчилик санъатининг ривожидида оламшумул бурилишлар ясади. “Қўқон ушшоғи”, “Гулузорим”, “Қаландарий” каби ўлмас ашулаларнинг ўша даврда яралганлиги фикримизни қувватлантиради.

Ўтган асрнинг 50-80 йилларини ўзбек муסיқасининг, айниқса, яккагон қўшиқчиликнинг олтин даври дейиш мумкин. Улуғ устозлар анъаналарини муваффақиятли давом эттира олган Тўхтасин Жалилов, Юнус Ражабий, Фаҳриддин Содиқов, Муҳаммадjon Мирзаев, Комилжон Жабборов каби ўнлаб нодир санъаткорларнинг тинимсиз ва самарали ижодий изланишлари

натижасида бугунги кунда мумтоз асарлар даражасида эътироф этиладиган бетакрор кўшиқлар ва ашулалар юзага келди. Бундай кўшиқларнинг ҳар бирида мақомлар руҳи, “Катта ашула”лар салоҳияти “Танавор”лар нафислигини ҳис этган киши. Халқ достонлари руҳида ёзилган мумтоз ашулалар ҳам анчагинадир. Ўша давр санъаткорларининг олдига қўйган энг муқаддас вазифаси яратилган асарларда халқ турмуши дарди ва лирик кечинмаларини атрофлича, ўз аслича ифода этишдан иборат эди назаримда улар бу вазифани муваффақиятли адо эта олишди. Шу йилларда халқимизнинг орасидан етишиб чиққан Мамадбува Саттаров, Жўрахон Султонов, Ҳожихон Болтаев, Назира Юсупова, Берда Давидова, Коммуна Исмоилова каби кўплаб хонандаларимизнинг ижросига сингдирилган миллий, мусиқий бўёқлар ёрдамида бугун биз ўтмишни эслаймиз, кунимиздан шод бўламиз, эртамизга ишонч билан қараймиз.

Республикамызда турли даврларда ташкил этилган мақом ансамбллари, фольклор-этнографик ансамбллари, ашула ва рақс ансамбллари халқимизнинг мусиқий ҳаётининг ривожига алоҳида аҳамият касб этди: Кўшиқларимиз, куйларимиз мазкур ансамбллар туфайли замонавий талаблар асосида бойиб борди, ўзгача маъно ва моҳият касб этди. Менимча 1950-60 йилларда Ўзбекистон радиоси ва филормонияси қошида ташкил этилган профессионал ансамблларни алоҳида қайд этиш керак. Анъанавий кўшиқчиликнинг бугуни ва келажагини белгилашда Ўзбекистон радиоси қошида ташкил этилган мақомчилар ансамбли муҳим аҳамият касб этади.

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

Бугун Юнус Ражабий номи билан аталадиган бу ансамбл узоқ йиллар давомида ўзбек мусиқаси, хусусан кўшиқчилигининг минбари ўлароқ, ўзига хос жонли лаборатория вазифасини бажариб келди. Мазкур ансамблнинг сайи-ҳаракати натижасида Бухоро Шашмақоми, Тошкент-Фарғона мақом йўллари, Хоразм мақомлари кўплаб халқ кўшиқлари ва бастакорларнинг асарлари пластинкаларга туширилди. Магнит тасмаларга ёзилди. “Ўзбек халқ мусиқаси” китобининг 9 томли нашри чоп этилди. Хоразм мақомларининг 3 томли китоби шинавандаларга ҳадя этилди. Юқорида қайд этилган ёзувлар ва китоблар биз талабаларнинг халқ кўшиқлари мақом ва фольклор намуналарини ўрганишимизда бугунга қадар асосий восита бўлиб келмоқда. Китоблар улуғ халқимиз ижодий маҳсули бўлмиш бадиий мусиқий асарларнинг нуфузи,

салоҳиятини кўз-кўз этса, ўн минглаб овозли ижролар кўшиқларимиздаги сеҳрли оҳанг бу оҳангни тўла қонли ифодаланишида асосий омиллардан бири бўлган миллий мусиқий бўёқларнинг ўзига хос хусусиятларини намоён этади.

Жаҳондаги ҳар бир халқнинг мусиқаси бир-биридан фарқ қилади. Бу фарқлар ўша халқларнинг тили ва оҳанги, аниқроғи сўзи ва куйининг бир-бирига муносабати, улардаги хос яхлитликда ўз ифодасини топади. Улуғ мутафаккир Абу Наср Фаробий таъкидлаганидек куйининг моҳиятини отишда сўзлар калит вазифасини бажаради. Агар эътибор берадиган бўлсак турли халқлар ўз кўшиқларини ижро этганда уларнинг оғиз очишларида тил, жағ, лаб ҳаракатларида билинар билинмас фарқларини сезамиз бу керак фарқлар ўз навбатида ижрода иштирок этадиган товушлар шаклланишининг хилма-хиллигини таъминлайди. Демак, анъанавий хонандаликда унинг қайси халқ мулкига мансублигини аниқлашчи биринчи омил талаффузидир.

Талаффуз арабча сўз бўлиб “талаффаза” феълидан олинган, “отмоқ” маъносини беради. Бунга далил сифатида куйидаги мисолни келтирамиз. Арабларда акалту аттамрата ва лафазту аннамота деган мақол бор. Бунинг маъноси хурмони едим ва данагини отиб юбордим демакдир. Мақолдаги лафазту калимаси - сўзи отдим, аниқроғи, оғиздан отдим маъносини билдиради [3].

Кўшиқ – ашуланинг моҳиятини очиб беришда мусиқий ва адабий матн бир хил аҳамиятга эга. Шунинг учун ҳам дарсда ўтилатган мавзунини ўқувчи наздида ёрқин ифода этилишида сўзларни тўғри талаффуз этириш ўқитувчининг асосий вазифаларидан бўлмоғи лозим. Дарс жараёнида ўқувчи ўзи ўрганганидан асарнинг қайси мақомга, аниқроғи, қайси мақом парда тузиги (лад)га яқинлиги айтилади. Сўнгра ўқувчи онгига мазкур парда тузигини сингдириш учун ўша оҳангга яқин куйлар асносида овоз машқлари ўтказилади. Бугунги мумтоз анъанавий ижрода ғазал сўзларининг баъзиларини замонавий тилга кўчиришга интилиш холлари учраб туради. Эҳтимол бу хайрли ишдир. Бироқ бундай уринишлар кўпинча вазн равонлигига, латифлигига ҳалал бергандай бўлади; шубҳасиз, ижро жараёнида ҳам баъзи ноқулайликлар пайдо қилади. Куйидаги мисолга эътибор беринг:

Қаро кўзим кел эй мардумлиғ, эмди фан қилғил,

Кўзим қаросиға мардум киби ватан қилғил.

Байтдаги “Қаро” сўзини “қора”, “киби” сўзини “каби” деб куйлашади, баъзи хонандалар. Байт машхур “Ушшоқ” ашуласидан олинган бўлиб, шоир, муаррих, тилшунос аллома Алишер Навоий қаламига мансуб.

ХУЛОСА

Биз анъанавий хонандалик фанидан таълим олаётган ўқувчилар ёнида икки нарсани доим бўлишини хоҳлардим. Бири кўзгу, бириси луғат. Кўзгу ташқи кўринишини назорат қилишга, овоз аппратининг тўғри шакллантиришга ва ижро давомида ўзини бемалол, чиройли тутишга ўргатса, луғат унинг маънавий дунёсини бойитади, миллий қадриятларимизга яқинлаштиради.

REFERENCES

1. Ю.Ражабий “Ўзбек халқ муסיқаси” I том Тошкент ш., Бадиий адабиёт нашриёти, 1958 й –Б 10-14.
2. И.Каримов “Юксак маънавият - енгилмас куч” асари Тошкент ш., “Маънавият” нашриёти, 2008 й –Б 60-63; 70-72.
3. Ў.Расулов “Анъанавий хонандалик ўқитиш методикаси” Тошкент ш., А.Навоий номидаги Ўзбекистон миллий кутубхонаси нашр. 2006 й –Б 25-30.
4. О.Матёқубов “Мақомот” Тошкент ш., “Муסיқа” нашриёти, 2004 й.